

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ОД СМРТИ ПРОФ. АЛБЕРТА ВАЈСА(*)

Пре двадесет година преминуо је професор Алберт Вајс. Увелико се зна да је он био садржајна личност, подстицана и неукалупљена. Својим духовним склопом, знањем и смислом за ваљана људска стремљења градио је вредне споне са бројним студентима и наставницима. Није био саговорник јевтине речи. Ни демагог склон да од своје научне и педагошке мисије прави недоличну звечећу естраду. То се препознавало и поштовало међу онима којима је било стало до научне мисли и њеног друштвеног смисла и циља. Алберт Вајс је, отуда, за себе везивао топла и постојана осећања. Она непрестано живе као племинито памћење његове личности. Када јавни радник, при постојању многих и често наслућених опорости живота то постигне, постаје носилац особитог одличја, коме, у ствари, премца нема.

Алберт Вајс је рођен 1905. године у Земуну. Поникао је у јеврејској породици. У њој је развио почетна занимања за судбу и опстанак свога народа. Сремно и истрајно је доприносио избављењу јеврејства од тмурних, катаклизмичних претњи. На том пољу живовања није се приклањао ни фатализму ни фанатизму. Био је уверен да те крајности, као и другде, одводе од разума, могућег циља и доводе до смртних понора. Јевреје и јеврејство схватио је као део човечанства, у интеракцији са оним праведним у њему. Помагао је хумана настојања да се људима и народима призна право на опстанак и напредак. Као двадесетогодишњак, поручивао је да не верује више у „...никакве апстракте, никакве конкретне, ни ствари профане, ни у ствари свете, само у Човека“. „Ево“ — поетски је закључивао 1925. тај јеврејски омладински посленик — „то је херетичка наука моја, упркос традиција, знања и одгоја, ми смо бојовници свечовечијег и данашњег боја: прво млади тек затим Јевреји“. Алберт Вајс је продисао на југословенском глв. Осећао га је свим својим дамарима. Био му је привржен. За време Нирибершког процеса нацистичким ратним злочинцима, коме је присуствовао као члан југословенске делегације, у ретким тренуцима интима исписивао је у свом дневнику да би хтео да оде у Београд, јер „само он значи за мене кући. Тамо су“ — вели Алберт Вајс — „моје туге и моји гробови. Тамо су моје наде и рад“. Било је у њему олакшања, па и гордости што и после фашистичког обрачуна са његовом породицом није остао пуки и безнадежних усамљеник. У то време је забележио: „Припадам земљи и народу у коме сам се радио. Припадам великом и новом стремљењу те земље и тога народа. То је данас“, — каже Вајс — „мој једини и најчвршћи унутарњи и вањски ослонац. И оквир за личну срећу, којој се ипак још надам једном у животу“. На тим осећајним и патриотским основама Алберт Вајс је после другог светског рата наставио, а силином смрти — 1964. — прекинуо своје интелектуално стварање.

Научна оставштина Алберта Вајса има наглашену идејну и моралну вредност. Она је крајња и драгоцена последица филозофског, политичког и хуманистичког сазревања њеног ствараоца, које је започело пре, а

(*) Пре двадесет година, 4. априла 1964. преминуо је проф. др Алберт Вајс. Тим поводом држана је комеморација у клубу „Форум романум“ на којој су подељене награде из фонда „Алберт Вајс“. У присуству чланова катедре, представника јеврејске општине, супруге, студената и других гостију, после уметничког програма, о А. Вајсу су говорили М. Шаховић и М. Мирковић. М. Шаховић је посебно говорио и својој сарадњи са пок. проф. Вајсом у Институту за међународну политику и привреду, а проф. М. Мирковић је о његовим одликама као човека и научника одржао говор који овде доносимо.

распламсало се особито за време другог светског рата. Пресудан моменат за пречишћавање, хомогенизирање и научно-револуционарно изражавање идејне концепције Алберта Вајса била је фашистичка претња слободи човека и света. У заробљеничким жицама коначно је згуснуо своје идејне и моралне снаге и приложио их историјском окршају у корист слободе и друштвеног напретка. Доживео је победу антифашизма и повратак у отаџбину. У јавном животу нове Југославије природно је нашао струју којом су текла и његова идејна и морална резоновања. Стога је био један од оних који су смесло, свестрано и усправно градили човечни друштвени пут. Убрзо после рата и оружаног дела револуције, он је стечена и већ избрушена идејна сазнања складно уложио у научна истраживања. У ствари, Алберт Вајс се тек после другог светског рата професионално посветио науци. И то пошто је до рата талентовано обављао адвокатуру и у пракси уочио феномен примене и природу правне норме, а за време рата проверио и утврдио животну и научну важност суштинског везивања за идејне погледе који друштво и прогрес сматрају нераздвајним и нераздвајно повезаним са револуционарном акцијом. Бриљантни правник — позитивиста и пасиониран истраживач друштвене, правне и културне историје, кроз тако искуство дефинитивно је стао и на тло научне методологије. До такве идејне и методолошке кристализације протекли су његови младићски дани. Дакле, науку је прихватио као позив онда када се романтичарска увереност у предодређеност за нешто замењује поузданијим судом о ономе што се жели и може. При таквим околностима, наша нова правна наука и историографија добиле су много. Одмах су у своје коло уврстиле комплетно образованог правника и ерудиту, који није само обећавао већ давао. И поред животне зрелости у времену приступа науци, интелектуална подлога Алберта Вајса није била оштећена профаним рационализмом. Живели су на њој и подједнако били полетни стваралачка и хумана имагинација и оптимизам интелектуалца неконформисте.

С таквом структуром Алберт Вајс је 1947. године ступио на Правни факултет Универзитета у Београду. Отада до краја живота стварао је на Катедри за историју државе и права. Један од малог броја њених неимара, а по много чему јединствен, он је у новим друштвеним условима предводио при постављању основа за научну обраду Опште историје државе и права у нас. Знана је вредност тог подухвата. У целини историографског труда професора Вајса он заузима једно од најзначајнијих места. Његово извођење поклопило се с неодољивим успоном недогматске методологије истраживања у нашој научној мисли. Подухват професора Вајса то је учинило научно одговорнијим, вреднијим и морално вишим. Професор Вајс је знао и говорио да се анализе предмета Опште историје државе и права не смеју осиромашавати вулгарним економизирањем и једнодимензионалним пројектирањем. Био је свестан тога да занемаривање сложености и суштинности правних као друштвених процеса, односно њихово насилно приказивање кроз црно-беле контрасте и симболе деградира и негира науку. Познавање домета материјалног фактора и дијалектичке природе друштва стално су га подсећали на обавезу немеханичке и специфичне примене научних принципа на сваку, посебно узету средину. Када је приступио обради *Опште историје државе и права*, професор Вајс је наишао на идејно хетерогену, али и обимну светску општеисторијску литературу. Онај њен део који је тежио научном изразу, у целини није био имун од догматскосколастичких приступа. Грађанска литература служила се обиљем чињеница, углавном постављених у оквире научно неприхватљивих објашњења. Југословенској правној историографији између два рата, ни по средини у којој се развијала, ни по историјском месту и средствима, није било могуће да систематски истражује државне и правне установе света и у том правцу успостави традицију. Стога је требало ући у бит научног метода, познавати чињенице и судове изречене у шароликој страниој литератури, располагати способношћу за селекцију података и критичко преоцењивање маркантних погледа у тој дисциплини. С обзиром на своју спремност и формат, професор Вајс је то могао да учини. Приступио је послу. Стрпљиво је разгртао и посматрао дилеме и осцилације у дотадашњој општој

правној историографији. Чувао се лако могућег заробљавања од стране затечених система, као и кретања ка историографском еклектизму. Кроз то, sazреле су његове мисли о суштини, основној идеји и концепцији предмета. Коначно, оне су изражене у уџбенику *Основни опште историје државе и права* (I део) обрађеном у сарадњи са проф. Љубишом Кандић. Оквире тог уџбеника предодредиле су факултетске наставне потребе. Уз помоћ њом својствене аналитичке префињености, она је била заштићена од инерције извесних стереотипних, али примењиваних решења. Професор Вајс је успео у избору предмета обраде, њиховом разврставању и историјско-логичком повезивању. Зналачки је одмерио и сходно томе адекватно нагласио примарно и секундарно, основно и изведено у историји типичних државних и правних уређења света. Из те преваходно наставно-педагошке композиције уверљиво избија научни поглед професора Вајса. Она је пројектована и изведена са ослоњем на њему тако блиску концепцију континуитета и дисконтинуитета у развоју друштва и институција друштвене наградње. Заправо кроз примену те концепције професор Вајс је доказао да између његове спознаје историје и историјске реалности постоји основна подударност. Наука управо томе намера и само тако налази сопствено и друштвено оправдање својих намера за продор у биће истраживане материје. Тај и такав прилаз историјским процесима чинио је срж истраживачке филозофије професора Вајса. Са њим, она је изразила свој однос према еволуцији и револуцији. Рад под насловом *Општа историја државе и права* у том смислу је сведочанство дубоког разумевања узрочне везе између еволуције као одређеног друштвеног процеса и револуције као његове одређене негативне и пролога квалитативних друштвених новина. Стога је и био мишљења да се однос између те две манифестације није испољавао само кроз њихове крајности и одбојности него и кроз њихово пролазно додиривање и прожимање. Сукоб старог и новог у Вајсовој историографској обради није само тренутна друштвена експлозија. Према њој, после револуционарног настанка, нове друштвено-економске формације и у њиховим оквирима нови типови држава и права консолидују се кроз особене процесе, који су оличење привременог настанка супротности између носилаца новог и реликата старог друштва. Као дијалектичар, професор Вајс је радио и са великим осећањем научне обавезе улазио у генетичка испитивања држава и права. Његово инсистирање на минутнозном проучавању првобитне заједнице у оквиру опште историје државе и права, једна је од илустрација његове привржености истраживању праузрока. Није тешко доспети до закључка да је та његова оријентација имала дубоко оправдање. И он сам је много пута истицао њен научни, идејни и педагошки значај. И по његовом схватању у пореклу тих друштвених феномена лежала је „загонетка“ њихове узрочности. У откривању њихове узрочности налазили су се кључ њихове демистификације, објашњење њихове природе и условљености и почетак главног пута до сазнања њихове историјске пролазности. С том помишљу Вајс — педагог уводио је слушаоце у првобитну заједницу и преображај њене друштвене структуре. Скретао је пажњу на то, зашто и када бездржавно друштво престаје то бити; зашто и у чију корист наступа неодложна потреба да се уз његово разграђивање стварају органи државне принуде и правне норме. Сматрао је да се у тој области може извршити најочигледнија научна демонстрација образовања класа и класне државе и њу је спроводио са импресивном јасноћом. Одатле је с лакоћом улазио у више степене развоја, означавајући у чему су спојне и разлазне тачке у егзистенцији различитих типова држава и права, а у чему су ненарушени континуитет и смисао друштвеног постојања.

Но у шта је Алберт Вајс могао заћи и каквом грађом радити, особито показује његов рад *Развитак цивилизације* (I—V св.). За његова живота написано је да је то значајан пионирски подухват, да се њим први пут код нас постављају основе једне научне и наставне дисциплине, која је и у свету нова. Тим радом професор Вајс је самоиспитивао и обзнанио своју способност да у великом формату ради са разнородном материјом. *Развитак цивилизације* је научна пројекција материјалне и културне еволуције света. С њом се иде од историје планете до научне и

друштвене револуције XX века. На том великом распону уткани су и научно објашњени економски разлози и подстицаји друштвеног кретања, порекло и ток људске мисли од мита до античке филозофије, од скалтике средњовековља до радозналости и надања хуманизма и ренесансе, од развијене грађанске филозофије до марксистичке науке о материји и бићу. У те координате смештене су и социолошки, идејно, филозофски, а донекле и естетски оцењене и тако суптилне еманације људског интересовања за себе и своју средину као што су музика и књижевност. У одговарајућим димензијама утврђена је и разјашњена идеја о корелацији друштва и природних и техничких наука. Из сложеног стабла материје Алберт Вајс је излучио есенцијално. У разноликости историје човечанства и етничких група, у делатностима у друштву и друштвеној садржини географских региона планете земље он не види распарчаност и аутархичност. Научним путем отвара видике. Те делове и епохе, који сами себе потврђују, уочава у повезаности и тако долази до непоречних чинилаца кретања и промена као што су порекло и наслеђе. Њих, између осталог, убраја у елементе који су релевантни за динамику делова и изглед целине друштва. Професора Вајса све то интересује с обзиром на однос човек—друштво, на историјско место и будућност човека. У том смислу и оцењује вредност људске акције и предузимљивости и наглашава да су појединци постајали велики само када су и ако су били носиоци стварних друштвених потреба. Питање стварне друштвене потребе по њему није историјски немерљиво. Није мало места у његовом раду где се наглашава неодољива тежња друштвене већине да постигне ослобођење и очовечење рада и међуљудских односа. Напредак је стога, по Вајсу, емпирички доказана друштвено-историјска чињеница и потреба, према којој се могу мерити идеје и делатности личности у друштву. У том оквиру, а на основу претходног приказа историјске појаве и улоге марксизма, писац исказује и своје мисли о стању и тенденцијама грађанске филозофије новијег и најновијег времена. Посматрајући главне правце њеног кретања, он констатује дисонанцу између њених сагледавања у фази успона грађанске класе и њених тумачења у епосу кризе грађанског друштва. Та филозофија расте се између сопствених тежњи да служи овековеченој буржоаских односа и реалних појава које друштво, друштвене односе и сазнања приказују у новој светлости. У њеном крилу траже се разноврсни излази. Извесни њени правци нису имуни на неке тековине марксистичке филозофије. Прихватајући неке од њих, они покушавају да се прилагоде неминовном, односно да пронађу средства за самоодржавање оне целине, коју постојећи ход друштва чини анахроничном. Професор Вајс ставља на видело и оне филозофске тј. квазифилозофске конструкције које, како он каже, врше историјско фалсификовање и злоупотребавање учења великих, прогресивних буржоаских филозофа. Величањем национал-шовинистичких и расних предрасуда и извитопереним уобличавањем појма елите, оне се супротстављају стварним и потенцијалним вредностима и појављују као особени бајонет најагресивнијих кругова буржоазije. Придржавајући се главне и континуиране нити развика цивилизације, Алберт Вајс је из историјске законитости и постојећег преображаја света извукао научно основану визију човекове будућности. Њу је, као један од својих закључака, саопштио кроз уверење да ће „... свака људска јединка без обзира на све остале њене различитости и специфичности, бити третирана као једнака вредност и као једнака потенцијална могућност, као једнака шанса у своме даљем развоју као личности”.

Као човек и научник, Алберт Вајс је кроз проучавање међународног јавног права верно изражавао један део великих тегиба савременог света. Није их само изражавао. Учествовао је у њиховом савлађивању; настојао је да се отклоне остаци и рецидиви фашизма и других аномалија које је други светски рат оставио за собом. Његова међународно-правна интересовања имала су широк регистар. Проучавао је злочин геноцида и ратне злочине. Бавио се питањима формулисања Хијрибершких принципа и кодификације злочина против мира и безбедности човечанства, извесним међународно-правним аспектима блоковске поделе света, проблемима режима пловидбе Дунавом и многим другим. У оквиру

међународног јавног права њега су, ипак, особито ангажовала питања међународног кривичног права. Расправљао их је увек имајући у виду да послератни свет мора црпсти поуке из не тако давних ратних страдања и искушења. Кретао се стазом тих питања као потпуно ангажован правник — демократа, као један у мноштву оних који су искусили шта значи организована најезда на мир и основна права човека. Зато се и залагао за стварање сталног међународног кривичног суда, који би био надлежан да расправља дела уперена против мира и безбедности човечанства.

Алберт Вајс прерано је истргнут из друштва. Није му било дато да заобли све своје идеје и да их друштву преда. У четрдесетак његових радова има и бројних, тек назначених идеја или тек започетих обрада. Надао се да ће их завршити. Живот, коме је он као стваралац требало много дуже да припада, није према њему био наклоњен. Но, ипак, Алберт Вајс је доспео да многе своје мисли одредмети и као такве приложи општем мисаоном богатству. Оне, довршене и недовршене, олакшавају даља стремљења ка оним идеалима који напредак човека и друштва сматрају безусловним и научно извесним, упркос сталних атака на њихове вредности.

др Мирко Мирковић

ОТВОРЕН НАУЧНИ СЕМИНАР КАТЕДРЕ ЗА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

Предавањем професора др Ивана Максимовића *Отворени проблеми привредног система са гледишта репродукције друштвене својине* почео је 24.12.1984. године са радом Научни семинар Катедре за друштвено-економске науке. Скуп је отворио професор др Владета Станковић изражавајући жељу Катедре да се овим обликом оглашавања факултетској и широј научној јавности презентирају резултати истраживања у економској сфери. Време у којем југословенска привреда бележи познате теоријске облике неравнотеже (незапосленост, инфлацију, неадекватну привредну структуру, велики спољни дуг) тражи да се интересовање Семинара веже за садашњи економски тренутак и тешкоће привреде Југославије. Зато ће се предавања и разговори односити на проблеме функционисања самоуправног привредног система и његову повезаност са правним и политичким системом. Семинар је замисљен као отворена трибина која ће дати простор за излагања и члановима Катедре и истакнутим економистима изван Факултета, а очекује се да учешће у дискусији узму и наставници и сарадници с других катедри Правног факултета.

Првом предавању присуствовали су академик Коста Михајловић, декан проф. др В. Јовановић, проф. др С. Врачар, проф. др С. Борђевић, проф. др В. Рајевић, доцент др С. Лилић, асистент Р. Јелић, студенти последипломци Друштвено-економског смера и чланови Катедре за друштвено-економске науке.

Овакво интересовање за рад Семинара је сигурно последица изабране теме — друштвена својина, као и научног ауторитета и угледа које у овој области ужива предавач проф. др Иван Максимовић.

После уводног излагања економско-теоријске концептуализације друштвене својине самоуправног типа, проф. др Иван Максимовић је, имајући у виду да је друштвена својина окосница целине привредног система и да од начина на који је она теоријски и практично уобличена зависи функционисање свих сегмената економског система (систем расподеле, систем проширене репродукције, систем цена итд.), највећи део предавања посветио узрочницима одступања од уставног начела друштвене својине која се данас очигледно манифестује на сваком кораку кроз нарушавање расподеле према раду, негирање принципа самоуправљања, појаву монопола итд. Ограничења развитака друштвене својине

која настају при операционализацији теоријског концепта друштвене својине, су у предавању систематизована и повезана са кризним моментима у нашем привредном систему:

1. Невласнички (правни) концепт друштвене својине који је одређује као одсуство сваког монопола над друштвеним средствима, за разлику од економског концепта који биће друштвене својине везује за фактицитет коришћења и располагања средствима и присвајање плодова;

2. Везивање субјективности својине за ООУР уместо за РО уз постојање и квази-субјеката (држава, парламентарне институције) који имају удела у присвајању;

3. Неадекватно одређивање реалних трошкова репродукције због нереалне ревалоризације средстава и нереално одређене амортизације;

4. Нужност увођења економске цене употребе капитала што се економски интерпретира потребом да се осигура проширена репродукција друштвеног капитала у условима његове лимитираности, као и да се одвоји део дохотка који не потиче од рада што би омогућило остварење принципа расподеле према раду као основног вредносног одређења друштва; такође, ова цена би била један од параметара за рационалну алокацију средстава што би утицало на ефикасност система;

5. „Цена рада“ као калкулативна категорија је критеријум за сагледавање удела трошкова субјективног елемента у укупним трошковима (није искључива основа за одређивање личних доходака), па према томе и критеријум за алокацију рада;

6. Нејасно дефинисање друштвених и појединачних интереса у одређивању приоритетних циљева и недостатак дугорочне концепције потреба;

7. Нерешен сукоб административних (телеолошких) и економских (генетичких) односа у оквиру тржишта и плана;

8. Питање мотивације економских субјеката и са тим у вези питање рационалности самоуправног привредног система;

9. „Договорна“ економија (самоуправни споразуми и друштвени договори као механизми регулације односа између привредних субјеката немају ни правну ни економску обавезност).

Проф. др Иван Максимовић је закључио да системска решења из којих произлазе наведена ограничења у развоју друштвене својине, трансформишу друштвену својину у групну својину, што чини нужном потребу доградње и промене економског, али и других подсистема друштвеног система.

У дискусији која је уследила изложена су вишења проблема које је истакао проф. др Иван Максимовић. Доцент др Дејан Поповић је говорио о потреби да се механизам ревалоризације основних средстава постави тако да се брже усклађује са стопом инфлације јер се у супротном један део средстава прелива у доходак. Било је интересантно чути излагање проф. др Владе Јовановића који са неекономских позиција види изложене проблеме, посебно питање ООУР-а, самоуправног споразумевања и друштвеног договарања и питање минулог рада. Нажалост, састањак је већ био зашао у трећи сат, па времена за детаљнију аргументацију ових ставова није било, као ни за изношење другачијих гледања на ова питања. Објашњење како и када су уведена системска решења која су довела до кризе економског система је дао академик Коста Михајловић. Доцент др Мирољуб Лабус је истакао да самоуправни споразуми и друштвени договори обезбеђују монополску позицију за њихове учеснике и да нема субјеката који их могу контролисати. О филозофско-психолошкој компоненти друштвене својине говорио је проф. др Драгутин Шошкић.

Скоро трочасовно трајање семинара било је недовољно да се у дискусији испуније разматрају други истакнути проблеми. Значај и комплексност одабране теме тражи да се простор Семинара још једном искористи за разговоре о друштвеној својини, тако да ће и следећи сасанак бити посвећен истом питању. Мишљења смо да је прво оглашавање Семинара Катедре за друштвено-економске науке било успешно и замишљиво.

Александра Јовановић